

Κατερίνα Νικολάου

Καθηγήτρια
Βυζαντινής Ιστορίας

Διεύθυνση: Τομέας Ιστορίας, Φιλοσοφική Σχολή, 4ος όροφος (κυψέλη 401),
Πανεπιστημιούπολη, 157 84 Αθήνα

Τηλέφωνο: 210 7277444

Fax: 210 7248979

E-Mail: anikolaou@arch.uoa.gr

Ώρες Υποδοχής

Δευτέρα, 14.00-15.00

Πτυχιούχος και διδάκτωρ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 1988 ως τον Απρίλιο του 2008 ερευνήτρια στο Ινστιτούτο (Κέντρο) Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών όπου εξελίχθηκε ως τη βαθμίδα του Κύριου Ερευνητή (Β').

♦ Ερευνητικά Ενδιαφέροντα:

Κοινωνικός και πρακτικός βίος των Βυζαντινών. Η θέση και ο ρόλος της γυναίκας στην κοινωνία της μέσης βυζαντινής εποχής. Αγιολογία (8ος-11ος αι.). Επιγραφική. Νέες τεχνολογίες και Βυζαντινές Σπουδές.

♦ **Μαθήματα:**

Χειμερινό εξάμηνο:

• **II 13 Βυζαντινή Ιστορία Α΄** (προπτυχιακό Γ΄ εξαμήνου)

Μελετώνται βασικές δομές του βυζαντινού κράτους (πολιτική ιδεολογία, πολιτειακοί παράγοντες, κρατική οργάνωση).

Εξετάζονται τομείς στην πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική, οικονομική και πολιτισμική ιστορία της αυτοκρατορίας κατά την υπό εξέταση εποχή.

• **Προσωπικές επιλογές, προτιμήσεις και αποκλίσεις στην εποχή της μακεδονικής δυναστείας** (μεταπτυχιακό σεμινάριο)

Ο ενδέκατος αιώνας, σύμφωνα με τη σύγχρονη ιστοριογραφία, θεωρείται ο αιώνας κατά τον οποίο αποκλίσεις από τον παραδεκτό κανόνα, που εντοπίζονται και αντιμετωπίζονται ως εγγενείς αντιφάσεις από τα τέλη του ένατου και κατά τον δέκατο αιώνα, σταδιακά μετατρέπονται σε δυναμικές συγκροτημένες τάσεις. Σκοπός, στο πλαίσιο του σεμιναρίου, είναι να αναζητηθούν στην εποχή της μακεδονικής δυναστείας δράσεις και γεγονότα που απέρρεαν όχι αποκλειστικά από πολιτικές σκοπιμότητες αλλά υπήρξαν αποτελέσματα προσωπικών προτιμήσεων και συναισθηματικών εκφράσεων των πρωταγωνιστών, συνιστώντας ατομικές επιλογές που ξέφευγαν των ασφυκτικών συλλογικών ορίων. Υπό αυτό το πρίσμα θα εξεταστούν, ενδεικτικά, διαπροσωπικές σχέσεις, οικογενειακοί δεσμοί, επιλογές ερωτικών ή συζυγικών συντρόφων τόσο στο περιβάλλον του Ιερού Παλατίου όσο και στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης. Όπως και της περιφέρειας εφόσον οι διαθέσιμες κειμενικές πηγές το επιτρέπουν. Πέραν αυτού, στόχος είναι να εντοπιστούν οι αντιδράσεις που εγέρθηκαν –εάν αυτό συνέβη– σε ό,τι απομακρυνόταν από τα κοινώς παραδεκτά, αλλά και να αναδειχθούν οι άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις των ατομικών επιλογών σε ποικίλους τομείς της πολιτικής της αυτοκρατορίας.

Εαρινό εξάμηνο:

• **ΣΙ 161 Βυζαντινή Ιστορία** (προπτυχιακό)

Κέντρο και παράκεντρα εξουσίας στο Βυζάντιο (5ος-11ος αιώνες)

Ακρογωνιαίος λίθος του βυζαντινού πολιτεύματος ήταν ο αυτοκράτορας. Εκλεκτός του Θεού και φορέας κάθε εξουσίας, κατείχε στο σύνολό του τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού. Ωστόσο οι θεσμοί της συμβασιλείας και της αντιβασιλείας, που σταδιακά καθιερώθηκαν, αλλά και αυτοκράτορες με μειωμένο ενδιαφέρον για την άσκηση ουσιαστικών τομέων της διοίκησης ή με αδυναμίες στη διακυβέρνηση επέτρεψαν τη μετατόπιση του κέντρου εξουσίας σε άλλα πρόσωπα, ομάδες ή και στον γυναικωνίτη. Στο πλαίσιο του σεμιναρίου θα μελετηθούν περιπτώσεις από τον 5ο ως τον 11ο αιώνα κατά τις οποίες: α) αυτοκράτορες επηρεάζονταν από παραδυναστεύοντες ή ισχυρούς αξιωματούχους (Βασίλειος 69 Λακαπηνός, Βάρδας κ.ά.), β) πέρα από τον ανώτατο άρχοντα, ένα δεύτερο κέντρο κινούσε τα νήματα της εξουσίας, λαμβάνοντας σημαντικές αποφάσεις (Θεοδώρα του Ιουστινιανού), γ) σε περιόδους χηρείας του θρόνου, γυναίκες ανέλαβαν πρωτοβουλία για την προώθηση ευνοουμένων τους στο ανώτατο αξίωμα (Αριάδνη, Πουλχερία, Ζωή Πορφυρογέννητη, Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα κ.ά.), δ) σε περιόδους αντιβασιλείας το κέντρο εξουσίας μετατοπίστηκε στον «γυναικωνίτη» (Ειρήνη Αθηναία, Θεοδώρα) και ε) ισχυροί αριστοκρατικοί οίκοι διεκδίκησαν την εξουσία (Φωκάδες, Σκληροί κ.ά.).

• **II 132 Βυζαντινή Ιστορία**

Οι Βυζαντινές και ο πόλεμος (προπτυχιακό)

Στο πλαίσιο του μαθήματος σκιαγραφείται η πολυδιάστατη εικόνα της παρουσίας και της συμβολής των γυναικών του Βυζαντίου στους πολέμους της αυτοκρατορίας, από τον έκτο ως τον ενδέκατο αιώνα. Αν και οι Βυζαντινές δεν αποτέλεσαν ποτέ μάχιμο τμήμα των εκστρατευτικών σωμάτων, επειδή ωστόσο οι εμπόλεμες συρράξεις αφορούν άνδρες και γυναίκες εξίσου, με ξεχωριστό τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό, με βάση τις κειμενικές πηγές αποτυπώνεται η απτή, ενεργητική και

παθητική εμπλοκή τους στον πόλεμο στην ευρεία έννοιά του και όχι αποκλειστικά στο πεδίο της μάχης. Παράλληλα καταγράφονται και σχολιάζονται η πρόσληψη και η χρήση εκ μέρους των βυζαντινών συγγραφέων της γυναικείας εικόνας στο κατεξοχήν ανδρικό πολεμικό περιβάλλον. Εξετάζεται η συμμετοχή των βυζαντινών γυναικών σε όσα προηγούνται των πολεμικών αναμετρήσεων, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων, και διερευνώνται οι συνέπειες του πολέμου στον γυναικείο πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Γίνεται ιστορικός σχολιασμός επιλεγμένων αποσπασμάτων κειμενικών πηγών.

♦ Συμμετοχή σε επιστημονικές συναντήσεις:

Συμμετοχή σε διεθνείς επιστημονικές συναντήσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, διαλέξεις στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ύστερα από πρόσκληση των διδασκόντων και μέλος των Οργανωτικών Επιτροπών Διεθνών Συμποσίων.

♦ Επιλογή Δημοσιευμάτων

Αυτοτελή δημοσιεύματα :

- *Ελληνικός Χώρος και Πρώιμοι Σλάβοι – Βούλγαροι – Σέρβοι (6ος–15ος αι.). Αναλυτική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1992 (σε συνεργασία με τη Θεώνη Μπαζαίου-Barabas).
- *Η θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 1993.
- *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια «μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων»*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 2000.
- *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα* (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ. Μονογραφίες 6.), Αθήνα 2005.
- *Οι Βυζαντινές και ο πόλεμος. Ιστορίες γυναικών σε πολέμους του Βυζαντίου (6ος-11ος αιώνες)*, Αθήνα 2015.
- *Οι Βυζαντινές και ο πόλεμος. Ιστορίες γυναικών σε πολέμους του Βυζαντίου (6ος-11ος αι.)*, Δεύτερη έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη, Αθήνα 2021.
- *Έρωτας και πολιτική στο Βυζάντιο. Επτά ιστορίες*, Αθήνα 2021.

Μελέτες σε επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους :

- «Στοιχεία από αγιολογικά κείμενα για την κοινωνία και τον καθημερινό βίο της Λακωνικής (9ος-12ος αι.)», *Βυζαντινά Μελέται* 2 (1990), 206-230 (σε συνεργασία με την Ειρήνη Χρήστου).
- «Γυναίκες επιστολογράφοι στη μέση βυζαντινή περίοδο (8ος–10ος αι.)», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου: Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, 169-180.
- «Οι γυναίκες στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου», *Σύμμεικτα* 9 (1994) = *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού Β'*, 137-151.
- «Η εικόνα του Κρούμου: Εικόνα των “κακοφρόνων” Βουλγάρων», *Σύμμεικτα* 10 (1996), 269-282.
- «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056)», *Σύμμεικτα* 13 (1999), 49-67 (σε συνεργασία με την Ειρήνη Χρήστου).
- «Θεοδώρα και Θεόκτιστος», *Σύμμεικτα* 15 (2002), 67-76.
- «Παλινωδίες της νομοθεσίας των Μακεδόνων: η αναίτια κακοποίηση των έγγαμων γυναικών και ο βίος της Θωμαΐδος της Λεσβίας», *Σύμμεικτα* 16 (2003), 101-113.
- «Love, Hatred and Violence in the “Sacred Palace”: The Story and History of the Amorion Dynasty», *Byzantion* 78 (2008), 87-102 (σε συνεργασία με την Ειρήνη Χρήστου).
- «Ο βίος ή ο βίος της Θεοφανούς και ο πρώτος γάμος του Λέοντα ΣΤ'», στο Θ. Κορρές, Πολύμνια Κατσώνη, Ι. Λεοντιάδης, Α. Γκουτζιουκώστας (εκδ. επιτρ.), *Φιλοτιμία. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα*, Θεσσαλονίκη 2011, 479-500.
- «Γυναικών ένυπνια σε αγιολογικά κείμενα. Μία πρώτη προσέγγιση» στο Τ. Γ. Κόλιας - Κ. Γ. Πιτσάκης (επιστημ. επιμ.) - Κατερίνα Συνέλλη (επιμ. ύλης) *AUREUS. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Κ. Χρυσό*, Αθήνα 2014, 617-629.
- “Indices of Published Christian and Byzantine Inscriptions. An Old Project carried through with New Technologies”, στο Α. Rhoby (εκδ), *Inscriptions in Byzantium and beyond. Methods – Projects – Case Studies* [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse Denkschriften, 478. Band, Veröffentlichungen zur Byzanzforschung Band 38.] Βιέννη 2015, 129-133 (σε συνεργασία με την Ειρήνη Χρήστου).
- “The Contribution of Women to Byzantine Family Properties. Hagiographical, Epigraphical and Legal Evidence”, στο Ria Berg (εκδ), *The material sides of*

marriage. Women and Domestic Economies in Antiquity [Acta Instituti Romani Finlandiae 43], Ρώμη 2016, 153-158.

- “Empresses and Augustae as wives, paramours and mistresses (5th–11th centuries)”, *Byzantinoslavica* 75 (2017), 43-54.
- “Byzantium and its perception in the mid-twentieth century ‘Classics Illustrated’ comic books”, *Balkan Studies* 52 (2017), 61-84.
- “Woman’s journeys in the middle byzantine era. An impulse to monasticism, an urge to meet holy men”, στο Olivier Delouis, Maria Mossakowska-Gaubert, Annick Peters-Custot (εκδ.), *Les mobilités monastiques en Orient et en Occident de l’Antiquité Tardive au Moyen Âge, IVe-XVe siècle* [Collection de l’École française de Rome 558], Rome 2019, 353-370 και <https://books.openedition.org/efr/4334>
- “The Byzantines between Civil and Sacramental Marriage”, *Bulletin de correspondance hellénique moderne et contemporain* 1 (2019) = A. Farnoux (εκδ.), *Le mariage dans le pourtour méditerranéen de l’Europe: du modèle à la comparaison*, <https://journals.openedition.org/bchmc/285> (ηλεκτρονική έκδοση)
- «Περί ατεκνίας, τοκετών, μαιών και ιατρών στο Βυζάντιο», στο Κατερίνα Νικολάου – Κατερίνα Γαρδίκια (επιμ.), *Ίατρική θεραπεία ἔστι μὲν που καὶ σώματος, ἔστι δ’ ἄρα καὶ ψυχῆς. Ὅψεις της Ιατρικής στο Βυζάντιο. Πρακτικά Ημερίδας, 14 Δεκεμβρίου 2018* (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, e-ιστορήματα 2), Αθήνα 2021, 89-105.

Επιμέλεια εκδόσεων

- Α. Σαββίδης - Κ. Τσικνάκης, *Βυζαντινολογικά Δημοσιεύματα σε ελληνική γλώσσα (1988-1990)*, Αθήνα 1990.
- *Τάσεις του ορθόδοξου μοναχισμού 9ος-20ός αιώνες. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου που διοργανώθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος «Οι δρόμοι του ορθόδοξου μοναχισμού: Πορευθέντες μάθετε».* Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου 1994 (ΙΒΕ/ΕΙΕ. Το Βυζάντιο σήμερα 1.), Αθήνα 1996.
- *Βαλκάνια και Ανατολική Μεσόγειος 12ος-17ος αιώνες. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου στη Μνήμη Δ.Α. Ζακυθηνού.* Αθήνα, 14-15 Ιανουαρίου 1994 (ΙΒΕ/ΕΙΕ. Το Βυζάντιο σήμερα 2.), Αθήνα 1998.
- *Ο Μανουήλ Πανσέληνος και η εποχή του* (ΙΒΕ/ΕΙΕ. Το Βυζάντιο σήμερα 3.), Αθήνα 1999.

- *Ανοχή και καταστολή στους Μέσους Χρόνους. Μνήμη Λένου Μαυρομμάτη* (ΙΒΕ/ΕΙΕ. Διεθνή Συμπόσια 10.), Αθήνα 2002.
- *Βυζάντιο και Βούλγαροι (1018-1185)* (ΙΒΕ/ΕΙΕ. Διεθνή Συμπόσια 18), Αθήνα 2008 (σε συνεργασία με τον Κ. Τσικνάκη).
- *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός: Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες* (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών – Ιστορήματα 7), Αθήνα 2018 (σε συνεργασία με τους Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Β. Καραμανωλάκη).
- *Judith Herrin, Τι είναι το Βυζάντιο* (μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρά), Αθήνα 2020.
- *Ίατρική θεραπεία ἔστι μὲν που καὶ σώματος, ἔστι δ' ἄρα καὶ ψυχῆς. Ὅψεις της Ἰατρικῆς στο Βυζάντιο. Πρακτικά Ημερίδας, 14 Δεκεμβρίου 2018* (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, e-ιστορήματα 2), Αθήνα 2021 (σε συνεργασία με την Κατερίνα Γαρδίκια).
<http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/images/ekdoseis/praktika-imeridas-byzantinis-iatrikis-ebook.pdf>

♦ Υπεύθυνη ερευνητικών προγραμμάτων του Πανεπιστημίου Αθηνών:

«Αισθήματα και συναισθήματα στο Βυζάντιο»

«Ευρετήριο εκδεδομένων χριστιανικών και βυζαντινών επιγραφών»

♦ Άλλες δραστηριότητες:

Μέλος ιστορικών επιστημονικών εταιρειών (Ελληνική Επιτροπή Βυζαντινών Σπουδών [Μέλος του Δ.Σ. από τον Απρίλιο 2017], Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Εταιρεία Έρευνας των Σχέσεων του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού με τη Δύση).

Συμμετοχή με επιστημονικές συμβολές για την ιστορία του Βυζαντίου στον καθημερινό τύπο και στο ραδιόφωνο (εφ. Καθημερινή, στο ένθετο Επτά Ημέρες, ΕΡΤ, ΣΚΑΪ κ.α).

Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής για θέματα εκπαίδευσης ξεναγών του Υπουργείου Τουρισμού.

Επιστημονική σύμβουλος του Ναυτικού και Ιστορικού Μουσείου Γαλαξιδίου.